

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux* (Bibliotheca Historica Romaniae. Monographies, XXIII), Edit. Acad., 1980, 312 p. + 21 pl.

Numărul impresionant de monede romane semnalate izolat sau în cuprinsul unor tezaure din spațiul dacic de la est de Carpați impunea tot mai mult necesitatea elaborării unei monografii care să valorifice, într-o sinteză unitară și cuprinzătoare, întreaga informație existentă, risipită în diverse cronici, note și studii de numismatică, sau în lucrări dedicate altor categorii de descoperiri. Sarcina realizării acestui deziderat și-a luat-o colegul V. Mihăilescu-Bîrliba, care, printr-o îndelungată și laborioasă activitate, a reușit să ne ofere o lucrare temeinică, consistentă și de o reală valoare. Înainte de toate subliniem adunarea și ordonarea întregului material existent, precum și importanța și varietatea problemelor selectate de autor pentru dezbateri, unele din ele depășind cadrul strict al cercetării numismatice, a căror implicații în istoria Daciei de dinainte și de după cucerirea romană la nordul Dunării de Jos este unanim recunoscută. Ceea ce a contribuit însă în chip hotărîtor la reușita lucrării sînt metodologia riguroasă de investigație, precum și integrarea spațiului dacic est-carpatic în sfera generală a circulației monedei romane, în imperiu și în afara lui, care a determinat o arie mai mare de cuprindere și o lărgire a cadrului de desfășurare a fenomenului numismatic.

Autorul și-a organizat materialul în opt capitole și două anexe: I — *Istoricul cercetărilor numismatice asupra monedei romane la est de Carpați* (p. 15—19); II — *Introducere asupra pătrunderii monedei romane la est de Carpați* (p. 20—43); III — *Moneda romană la est de Carpați pînă în anul 106 e.n.* (p. 44—74); IV — *Moneda romană în spațiul est-carpatic în secolele II—III e.n. (pînă la Aurelian)* (p. 75—206); V — *Moneda romană la est de Carpați în secolele IV și V e.n.* (p. 207—217); VI — *Falsificări și imitații de monede romane* (p. 218—221); VII — *Comerțul roman la est de Carpați* (p. 222—234); VIII — *Concluzii generale asupra monedei romane imperiale la est de Carpați* (p. 235—250); Anexa I — *Catalogul descoperirilor de monede romane imperiale la est de Carpați* (p. 251—290); Anexa II — *Catalogul descoperirilor de monede romane republicane în Moldova* (p. 291—297). La acestea se adaugă o prefață (p. 7—8), o listă de abrevieri (p. 9—14) și un indice de localități (p. 304—312).

Parcurgînd sumarul volumului, constatăm că autorul a pus la baza studiului său, a a cum este firesc, criteriul cronologic, aplicat consecvent, de altfel,  i la elaborarea fiecărui capitol in parte. Demn de remarcat este faptul că, la stabilirea seriilor de tezaure, V. Mihăilescu-Birliba operează concomitent cu două criterii,  inind seama atit de monedele cele mai t rzii, din tezaure, cit  i de monedele cele mai vechi din cuprinsul lor, ceea ce i-a permis să facă unele observa ii deosebit de interesante. Spre exemplu, autorul constată că tezaurele care se incheie cu monede de la Hadrian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus  i Septimius Severus se impart in două grupe; prima din ele cuprinde tezaure in care se găsesc  i monede preneroniene, in special denari republicani  i din vremea lui Marcus Antonius, iar cea de a doua este alcătuită din tezaure in care cele mai vechi monede sint din perioada Nero-Vespasian.

V. Mihăilescu-Birliba a sesizat că fondul majoritar de monede diferă la unele serii de tezaure. Astfel, in secolul I e.n., in tezaurele de dinainte de Nero, se constată o prezen a doar sporadică a denarilor de la Marcus Antonius, in timp ce la acelea postneroniene apari ia lor este mult mai frecventă. De asemenea, in tezaurele incheiate cu monede de la Hadrian  i Antoninus Pius, autorul constată, pe de o parte, prezen a unui număr ridicat de denari republicani  i de la Marcus Antonius (peste 50%), iar pe de altă parte că cea mai mare cantitate de monede romane imperiale este dată de emisiunile imp ra ilor flavieni, precum  i de acelea ale lui Traian  i Hadrian (p. 78). Spre deosebire de acestea, autorul a stabilit că seriile de tezaure care se termină cu monede de la Marcus Aurelius, Commodus, Septimius Severus, Caracalla sau Alexander Severus au cantitatea cea mai mare de monede din perioada Traian—Marcus Aurelius  i, totodată, că procentajul denarilor republicani  i de la Marcus Antonius in aceste tezaure este in scădere accentuată, mai ales in seriile apar in nd imp ra ilor de după Marcus Aurelius.

Prezentarea seriilor de tezaure cu toată structura lor, insum nd un mare volum de muncă, ne permite să verificăm permanent justetea concluziilor formulate. In acest sens, cele 41 de tabele intregesc in mod fericit textul  i sint de o mare utilitate pentru in elegerea exactă  i rapidă a argumenta iei pe care autorul  i intemeiaz  opiniile.

V. Mihăilescu-Birliba, pentru a- i verifica singur unele concluzii,  i-a organizat separat analiza materialului numismatic, potrivit diferitelor categorii de descoperiri: a, tezaure găsite in afara perimetrului a ez rilor dacice; b, monede izolate semnalate in afara a ez rilor dacice; c, tezaure aflate in cuprinsul a ez rilor dacice; d, monede găsite in a ez rile dacice; e, monede descoperite in necropole dacice. Compar nd toate aceste categorii de descoperiri, autorul a observat unecri trăsături comune, dar

 i unele deosebiri, sesizabile mai ales in tezaure  i monede izolate. Acest lucru ni se pare firesc, intrucit moneda izolata a putut pătrunde  i circula in tot teritoriul dacic, in timp ce fenomenul de acumulare  i de teaurizare, determinat de condi ii economice, politice  i militare deosebite, a fost limitat doar la anumite zone  i perioade. De asemenea, autorul a făcut interesante observa ii cu privire la circula ia monedelor in anumite perioade, in func ie de metalul din care au fost făcute (bronz, argint, aur).

Cele două anexe oferă intreaga informa ie  i bibliografie cu privire la descoperirile de monede romane republicane (Anexa II)  i de monede romane imperiale (Anexa I), constituind un excelent instrument de lucru la indemina speciali tilor. Ele cuprind principalele informa ii,  i anume locul, data, condi iile de descoperire  i intreaga bibliografie, iar in cazul tezaurelor  i componen a lor.

Lucrarea mai cuprinde  i 21 plan e, dintre care 5 cu descoperiri de monede (pl. I—IV, XI), 10 cu obiecte romane  i vase de lut in care s-au găsit tezaure (pl. V—X, XII—XV), iar 6 reprezintă h r i cu r sp ndiri de monede  i tezaure.

Perioada indelungată de pătrundere a monedei romane in spa iul dacic est-carpatic, pe care autorul a cuprins-o in totalitate pentru studiu, ca  i bog tia  i diversitatea materialului numismatic descoperit, au făcut ca in condi iile unui spa iu tipografic limitat, unele din problemele luate in discu ie să nu poată fi analizate in cele mai mici detalii. Spre exemplu, aspecte ca cele referitoare la circula ia denarilor romani republicani  i de la Marcus Antonius la dacii liberi, prezen a acestor monede in seriile de tezaure din secolele I  i II e.n., provenien a in cantita i atit de mari a monedelor ce au intrat in compozi ia tezaurelor, precum  i data ingrop rii acestora, ar mai fi necesitat in continuare, pe lingă cele consemnate deja de autor,  i alte clarificări. Astfel, separarea tezaurelor din secolul I e.n. in două grupe, corespunzătoare la două etape, una pin  către mijlocul secolului I e.n. (cu o prezen a sporadică a denarilor de la Marcus Antonius)  i alta ulterioară imp ratului Nero (cu un număr mai mare de denari de la Marcus Antonius) este foarte interesantă, dar r m ne deocamdată fără explica ie. Normal ar fi ca procentul mai mare de denari de la Marcus Antonius să se inregistreze la tezaurele de dinainte de Nero  i nu invers.

La fel, nu indeajuns clarificată r m ne  i cauza pentru care, in cadrul aceleia i serii, unele tezaure de monede romane imperiale cuprind denari republicani  i de la Marcus Antonius, iar altele nu au in compozi ia lor asemenea monede. Departajarea făcută de autor acestor categorii de tezaure este cu totul indrept tit . Cu toate acestea, părerea că „reparti ia in serii de tezaure de denari este pu in sigură dacă se face pe baza monedelor finale”  i, de asemenea,

presupunerea că „analiza și repartitia tezaurilor după monedele lor inițiale” ar da „rezultate mai conforme cu realitatea” (p. 109), nu sînt prea ușor de susținut.

Explicarea celor două categorii de tezaure menționate mai sus va trebui făcută în viitor. Pentru aceasta este necesar să se adincească studiul circulației denarilor republicani și de la Marcus Antonius la dacii liberi, precum și al modalității de constituire la aceștia a tezaurilor monetare. Cu privire la acest ultim aspect, trebuie să se aibă permanent în vedere faptul că tezaurele au putut fi alcătuite în diverse moduri, ceea ce impune și o apreciere diferită a lor. Astfel, un tezaur a putut fi format din : a, stipendii (tot lotul primit la o anumită dată sau loturi mai mici primite la anumite intervale, ceea ce presupune și structuri diferențiate a loturilor); b, stipendii și monede adăugate ulterior (după încetarea stipendiilor), provenite din schimburi comerciale; c, acumulări treptate de monede obținute exclusiv din schimburi comerciale; d, loturi de monede acumulate cu prilejul expedițiilor de pradă.

Acestea sînt numai cîteva din posibilitățile prin care se putea face acumularea tezaurilor, chiar în cuprinsul aceleiași serii, pentru care și structura lor (mai ales în ceea ce privește moneda cea mai veche și repartitia pe emitenți a monedelor) este uneori atît de diversă. Prin urmare, pornind de la structura lor, ar fi necesar să se încerce o analiză a provenienței diferitelor părți componente din fiecare tezaur, cel puțin în linii mai generale la tezaurele mari, care ar permite ulterior și unele concluzii istorice de primă însemnătate.

Una din problemele asupra căreia autorul insistă mult în lucrare este datarea tezaurilor. Plecînd de la ideea că tezaurele din Moldova reprezintă părți din fondul monetar general existent într-o anumită perioadă, el formulează opinia că, în afara citorva excepții, „tezaurele de denari din teritoriile Europei neocupate de romani reflectă masa monetară în circulație în imperiu într-o epocă posteroară reformei lui Septimius Severus, dar care nu depășește mijlocul secolului III e.n., cînd are loc retragerea oficială a denarilor de către Traianus Decius” (p. 201). Bibliografia invocată, ca și argumentația folosită nu susțin însă decît parțial o asemenea părere. Dealtfel, dacă tezaurele de monede romane imperiale ar reflecta masa monetară în circulație din prima jumătate a secolului al III-lea, atunci structura lor ar trebui să fie destul de unitară. De asemenea, seriile de tezaure, pe care autorul își organizează întreaga analiză, ar trebui considerate doar un rezultat al hazardului. Prezența denarilor republicani și a acelor de la Marcus Antonius în seriile de tezaure cu ultima monedă din secolele I—III e.n. a dus la concluzia că ei ar fi fost în circulație în toată această perioadă. Dacă situația ar fi fost aceasta, atunci denarii republicani și de la Marcus Antonius ar fi trebuit să

se găsească, la fel ca și denarii romani imperiali, în cuprinsul așezărilor dacice din secolele II—III e.n. Absența lor, dimpotrivă, atestă faptul că, în secolele II—III e.n., ei nu mai făceau parte din masa monetară în circulație, ci doar din cea parte monetară teaurizată și care era supusă altor legi decît masa monetară în circulație. Mai greu de precizat este situația denarilor republicani și de la Marcus Antonius în secolul I e.n., dar se poate presupune, așa cum susține autorul, că aceste monede continuă să facă parte din masa monetară în circulație. Observațiile făcute mai sus duc la concluzia că masa monetară în circulație nu rămîne aceeași, ci se modifică treptat, monedele mai vechi fiind eliminate din circulație (și nu numai datorită legii lui Gresham !), locul lor fiind luat de altele noi.

În legătură cu tezaurele de denari romani imperiali, din anexa I și tabelele prezentate de autor rezultă că seriile mari de tezaure se încheie în general cu monede din secolul al II-lea al e.n. și din primul deceniu al secolului al III-lea, mai ales din vremea împăraților Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Commodus și Septimius Severus. Spre deosebire de acestea, seriile din secolul al III-lea, ulterioare lui Septimius Severus, cuprind un număr foarte redus de tezaure și nu apar decît pînă în vremea lui Alexander Severus. O situație cu totul deosebită, bine scizată în lucrare, o arată descoperirile de monede izolate, bătute din argint sau bronz, aflate în cuprinsul așezărilor sau în afara lor. Autorul constată că ele nu dispar odată cu tezaurele, ci continuă să pătrundă în tot cursul secolului al III-lea, atestînd pentru această vreme o veritabilă circulație a monedei romane la est de Carpați.

Din constatările făcute mai sus nu rezultă însă că aflulul monetar cel mai mare în zona de la est de Carpați ar fi în secolul al III-lea al e.n. Dimpotrivă, seriile de tezaure sugerează că pătrunderea cea mai accentuată de monedă romană care se teaurizează în această zonă are loc, în general, în cea de a doua jumătate a secolului al II-lea, probabil ca urmare a stipendiilor masive plătite de romani dacilor liberi în intervalul de timp respectiv.

Pentru o înțelegere cît mai corectă, procesul de acumulare și de constituire a tezaurilor nu trebuie condiționat de fenomenul îngropării lor, care reprezintă o cu totul altă problemă. Acumularea și teaurizarea oferă date directe doar asupra perioadei (momentului) în care acestea au loc. Încheierea acumulării, indiferent de cauze și condiții, înseamnă și încetarea procesului respectiv, deci și a informației. Din acest punct de vedere, pentru fenomenul acumulării și perioada (mai îndelungată sau mai scurtă) în care acesta s-a desfășurat, nu mai are nici o importanță dacă tezaurul este îngropat imediat ce se încheie acumularea sau mai tîrziu : structura lui reflectă situația de dinainte de încheierea acumulării. Situația tezaurilor

de la Bozieni (1963) și Ripile, cu ultima monedă de la Vespasian, nu ni se pare suficient de clară. Firește, ele ar putea să reprezinte o situație ceva mai târzie decât perioada lui Vespasian. Pentru aceasta trebuie clarificată însă problema monedelor contrafăcute. În nici un caz nu le putem data mai târziu pentru faptul că au fost descoperite în așezări ale dacilor liberi, întrucât nu dispunem nici de o încadrare cronologică precisă a așezărilor respective și nici de raportul existent între tezaure și așezări. Nu este exclus ca așezările dacice de la Bozieni și Ripile să fi existat deja în a doua jumătate a secolului I e.n., și atunci prezența celor două tezaure în cuprinsul lor apare ca normală. De asemenea, ar mai fi posibil ca limita cronologică inferioară a celor două așezări să se plaseze la începutul secolului al II-lea, când au putut fi ascunse și tezaurele. O datare mai târzie decât aceasta nu este posibilă cu dovezile existente.

O discuție mai largă s-ar putea face asupra modalităților de acumulare a unui tezaur, cu formularea unor aprecieri foarte interesante. Spre exemplu, tablele XIV și XXIV prezintă o serie de 64 tezaure cu ultima monedă de la Marcus Aurelius. Tezaurul de la Grădiștea de Munte are o structură total diferită de aceea a celorlalte 63. Ne atrage atenția numărul mare de denari republicani și de la Marcus Antonius (circa 76,63%), pentru care își găsește o asemănare doar în tezaurul de la Prăjești (numai denari de la Marcus Antonius, circa 74,89%). În tezaurul de la Grădiștea de Munte apar destul de mulți denari și de la Augustus (19 piese, 2,42%), care sînt foarte rari în celelalte tezaure din serie. Dar ceea ce atrage mai mult atenția este absența totală a monedelor din vremea împăraților Nerva, Traian, Hadrian și Antoninus Pius, așadar dintr-un interval de circa șapte decenii, după care, mai apare doar o singură monedă din anul 164. V. Mihăilescu-Birlița sesizează absența monedelor din acest interval, arătînd că este inexplicabilă (p. 85). Observațiile făcute mai sus atestă că, prin structura sa, tezaurul de la Grădiștea de Munte nu se încadrează în seria tezaurelor de la Marcus Aurelius. În același timp, dacă se face abstracție de moneda din vremea lui Marcus Aurelius, atunci tezaurul de la Grădiștea de Munte se integrează perfect, prin structură și moneda finală (Domitianus), în seria tezaurelor din a doua jumătate a secolului I e.n. Prin urmare, dacă moneda de la Marcus Aurelius nu este un adaos ulterior descoperirii, avem de a face cu un tezaur constituit în a doua jumătate a secolului I al e.n. (ultimele monede de la Domitianus), la care, după o perioadă de circa șapte decenii, s-a mai adăugat o monedă datînd din anul 164 e.n. Cazul, deși semnificativ, nu trebuie totuși generalizat în nici un fel. El confirmă însă tezei justificat al autorului de a studia tezaurele și în funcție de structura lor. De asemenea, el sugerează necesitatea unei analize profunde a structurii fiecărui tezaur în parte.

Dealtfel, și alte tezaure se găsesc într-o situație asemănătoare, printre acestea aflîndu-se și acelea de la Arva, încheiat cu o monedă de la Antoninus Pius (tabelul XIII) și de la Satu Mare, cu ultima monedă de la Alexander Severus (tabelul XXVIII).

În ceea ce privește data îngropării tezaurelor, deși nu exclude posibilitatea ca acțiunea să se fi petrecut fie în momentul în care dacii liberi au intrat în posesia numerarului, fie sub presiunea expedițiilor militare, autorul înclină să acrediteze opinia că, cel mai plauzibil, fenomenul a putut avea loc la sfîrșitul culturii carpice (p. 246). Prin urmare, ar însemna că tezaurele respective au fost îngropate către sfîrșitul secolului al III-lea al e.n., ceea ce ni se pare greu de acceptat. Ca bunuri de mare valoare, tezaurele au fost întotdeauna păstrate în locuri secrete, atît în timpul, cît și după încheierea perioadei de acumulare. Păstrarea tezaurului într-un loc ascuns nu se făcea așadar doar în cazuri de pericole iminente. Securitatea lui trebuia să fie asigurată indiferent de situația de moment internă și externă, mai liniștită sau mai puțin liniștită. Dacă locul de păstrare se afla o vreme în interiorul locuinței sau a unei construcții anexe, iar după aceea tezaurul era ascuns în pămînt, ori, pentru mai multă siguranță, chiar de la început era îngropat, nu are vreo importanță. Pentru aceste motive considerăm că, în afara unor excepții posibile, cum sînt tezaurele de la Arva, Grădiștea de Munte și Satu Mare, marea majoritate a tezaurelor au fost îngropate, în general, la puțină vreme după constituirea lor, în ordinea succesiunii normale a seriilor (inclusiv a tezaurelor în cadrul fiecărei serii), care reprezintă etape principale de acumulare și de tezaurizare. De aici rezultă și importanța deosebită a seriilor succesive de tezaure pentru reconstituirea istorică a perioadei respective.

Analogia permanentă a seriilor de tezaure din Moldova cu acelea din celelalte regiuni ale Europei, pentru a desprinde și concluziile ce rezultă de aici, este mai mult decât binevenită. Ea atestă unele trăsături comune, dar și anumite deosebiri, ceea ce scoate în evidență și particularitățile pătrunderii și circulației monedei romane în regiunile dacice de la est de Carpați. O comparație pe zone mai restrînse (și nu una globală), fie din interiorul, fie din afara imperiului, ar fi permis totuși unele nuanțări, atît în ceea ce privește asemănările, cît și diferențierile.

În cuprinsul monografiei s-au strecurat și unele erori, care însă nu sînt de natură să modifice concluziile autorului. Menționăm cîteva exemple: piesele de harnașament de la Săbăoani nu sînt lucrate din fier (p. 229), ci din bronz, fiind placate și cu foiță de argint; Medeleni nu este localitate, ci doar un punct din raza localității Cucorăni; așezarea de la Birlad — Valea Seacă, din care provine moneda de la Filip Arabul, nu datează din secolele II—III (tabelul XXXVII), ci din secolul IV e.n.; moneda

din anul 354 e.n. de la Izvoare nu a fost găsită izolat (tabelul XLI), ci într-o așezare de tip Sintana de Mureș; unele localități cu descoperiri de tezaur și monede romane imperiale de pe hărțile date în planșele XVII—XXI sînt indicate cu greșeli.

Lucrarea ce o recenzăm tratează multe aspecte la care ar merita să ne oprim atenția. Am putea menționa, spre exemplu, problemele referitoare la căile și etapele de pătrundere a monedei romane la dacii liberi, circulația monetară și acțiunea de teaurizare la dacii liberi, falsurile și imitațiile după moneda romană, raporturile comerciale dintre dacii liberi și romani și trecerea în secolele IV—V e.n. de la circulația monetară spre economia naturală, asupra cărora autorul se oprește stăruitor, aducînd contribuții de substanță.

Monografia elaborată de V. Mihăilescu-Birliba are o calitate mai rar întîlnită la lucrările de acest gen. Ea cuprinde nu numai materialul informativ existent la data elaborării, ci și prelucrarea acestuia (tabele cu descoperiri din Moldova și tabele comparative pentru alte zone, toate oferind și structuri de tezaur) la un nivel care îl face accesibil pentru interpretare oricărui specialist din domeniul istoriei, chiar și aceluia care nu au preocupări speciale de numismatică. Metodologia riguroasă folosită, organizarea analizei tezaurilor potrivit seriilor stabilite după monedele finale, analiza paralelă a tezaurilor și a monedelor izolate, comparația permanentă a descoperirilor de tezaur din Moldova, cu acelea din celelalte regiuni ale Europei, studierea monedei romane în directă legătură cu evoluția economică și politică a imperiului, analiza implicațiilor istorice ale pătrunderii monedei romane la populațiile libere aflate în preajma frontierelor romane, anexele cu toate descoperirile din Moldova și bibliografia la zi și, în sfîrșit, publicarea într-o limbă străină de largă circulație, sînt numai cîteva dintre calitățile pe care le intrunește cartea lui V. Mihăilescu-Birliba. Ea poate fi considerată o reușită deplină, o lucrare ce face reale servicii cercetării numismatice românești, putînd fi alăturată, prin valoarea sa, tuturor realizărilor de prestigiu din străinătate.

Editura Academiei ne-a oferit, așadar după mai bine de un deceniu, o a doua monografie din domeniul numismaticei. Succesul deplin al primei monografii (C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973), ca și al celeia elaborată de V. Mihăilescu-Birliba, la care ne-am referit aici, sînt un temei mai mult decît justificat de a se acorda mai mult spațiu editorial monografiilor și sintezelor din acest domeniu. Dealtfel, ținînd seama de numărul foarte mare al descoperirilor de monede romane apărute între timp în Moldova, ne exprimăm speranța că autorul și Editura Academiei au în vedere publicarea într-un viitor nu prea îndepărtat a unei noi ediții a acestei prestigioase monografii, în care

se pun în valoare numeroase și importante mărturii istorice despre legăturile neîntrerupte ale dacilor liberi cu romanii.

ION IONIȚĂ